

**O'ZBEK XALQI O'ZLIKNI ANGLASH JARAYONINI TALQIN
ETILISHIDAGI YONDASHUVLAR**

Xurramov Firuzjon Davlat o'g'li.

“Shahrisabz” davlat muzey-qo‘riqxonasi filial mudiri.

Tel: +99897 854 47 55 Email: firuzjonkhurramov@gmail.com

Temirov Asadbek Ismatilla o'g'li

“Shahrisabz” davlat muzey-qo‘riqxonasi b‘lim boshlig‘i

Tel: +998887462507 Email: temirovasadbek28@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek xalqining o‘zlikni anglash jarayoni (identikligi)ni talqin etishda mavjud bo‘lgan nazariy yondashuvlar — primordializm, konstruktivizm va instrumentalizm tahlil qilinadi. Har bir yondashuvning asosiy nazariyalariga, namoyandalariga, kuchli va zaif jihatlariga to‘xtalinadi. Muallif o‘zbek milliy o‘zligining shakllanishini bir yoqlama nazariya bilan emas, balki kompleks yondashuv asosida baholash zarurligini ta’kidlaydi. Shuningdek, zamonaviy ilmiy qarashlarda tarixiy voqelikni inobatga olish zarurligi uqtiriladi.

Kalit so‘zlar: identiklik, o‘zlikni anglash, primordializm, konstruktivizm, instrumentalizm, etnos, millat, tarixiylik, madaniyat, nazariy yondashuv.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические подходы к интерпретации процесса самоидентификации узбекского народа, такие как примордиализм, конструктивизм и инструментализм. Анализируются ключевые представители данных направлений, их методологические особенности и научные взгляды. Автор приходит к выводу, что для понимания формирования узбекской национальной идентичности необходим комплексный междисциплинарный подход, а не односторонняя трактовка. Также подчеркивается важность учета исторической реальности в современных научных интерпретациях.

Ключевые слова: идентичность, самоидентификация,

примордиализм, конструктивизм, инструментализм, этнос, нация, историчность, культура, теоретические подходы.

Abstract: *This article analyzes the main theoretical approaches to the interpretation of the Uzbek people's self-identification process — namely primordialism, constructivism, and instrumentalism. It evaluates the key theorists of each approach, their methodologies, and perspectives. The author argues that the identity formation of the Uzbek nation should be studied through a multidisciplinary lens rather than a single theoretical model. The article also emphasizes the importance of considering historical realities in modern scholarly discourse.*

Keywords: *identity, self-identification, primordialism, constructivism, instrumentalism, ethnicity, nation, historicity, culture, theoretical approaches.*

KIRISH

O'zlikni anglash jarayoni — shaxs va ijtimoiy guruhlar ongida o'zining etnik, madaniy, tarixiy va ijtimoiy mansubligini tushunish va qabul qilish jarayonidir. Milliy identiklik esa xalqning tarixiy-madaniy xotirasi, an'analari va qadriyatlariga tayanadi. Ushbu masala nafaqat falsafa, tarix, sotsiologiya va antropologiya fanlari kesishmasida o'rganiladi, balki zamonaviy siyosiy-ijtimoiy jarayonlar, globallashuv, madaniy turlilik va migratsiya kontekstida ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Xususan, o'zbek xalqining o'zligini anglash tarixiy voqeliklar, siyosiy bosqichlar, tashqi bosimlar va ichki ijtimoiy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ushbu jarayonni tushunishda birlamchi nazariy modellarning tahlili muhimdir. Shu bois maqolada o'zlikni anglash konsepsiyasiga oid uch asosiy nazariy yondashuv — *primordializm, konstruktivizm va instrumentalizm* asosida o'zbek milliy identikligini izohlash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Har bir yondashuvning nazariy asosi, kuchli va zaif tomonlari, tarixiy faktlarga mosligi tahlil qilinib, kompleks va fanlararo yondashuv zaruriyati asoslab beriladi.

Hozirgi vaqtda xorijiy ingliz tilidagi tadqiqotlarda o'zbek xalqi “o'zlikni anglash jarayoni (identiklik)” ko'pincha bir nechta nazariy pozitsiyalardan biri

(modellar yoki yondashuvlar)ga muvofiq talqin etiladi: 1) primordializm yoki essensializm (ba'zi tadqiqotchilar ikkalasini ham alohida mustaqil yondashuv sifatda talqin qiladi); 2) konstruktivizm; 3) instrumentalizm

Primordializm (ingliz tilidagi «primordial» — «boshlang'ich», «dastlabki», «azaliy» degan soʻzdan olingan) yoʻnalishining mashhur namoyandalari qatoriga K. Girs, R. Gambino, U. Konnor, Yu.V. Bromley, E. Stuard, P. Van den Berg kabi mashhur tadqiqotchilarni kiritish mumkin. Bu yoʻnalish tarafdorlarining ta'kidlashlaricha, etnos yoki etniklik tabiatda yoki jamiyatda obyektiv asosga ega boʻlgan aniq fenomendir. Primordializm millatlarning prototiplari va millatchilik insoniyat tarixining boshlanishidanoq mavjud boʻlganliklarini va bir etnik guruhga mansub odamlarga xulqini belgilaydigan madaniy xususiyatlar boshidanoq va toabad xos boʻlishini ta'kidlaydi. Primordializmning maqsadi allaqanday „haqiqiy“ etnik poydevorni topishdir.

XX asrning 70—80-yillariga kelib dunyo miqyosidagi ijtimoiy-siyosiy hayotda etnik muammolar muhim ahamiyat kasb eta boshlagan. Natijada etnos va etniklikka oid konstruktiv qarash keng miqyosda ommalasha boshladi. Oqibatda etnos, etniklikka oid konstruktiv maktab shakllandi. Madaniyat differentsiatsiyasi (farqlanishi) asosida paydo boʻladigan etniklik muammosini izohlashda konstruktiv nazariyaga koʻra etnik hissiyot va uning asosida shakllanadigan tasavvurlar hamda doktrinalar siyosatchi, olim va vozuvchilar tomonidan ongli tarzda yaratilgan aqliy tuzulma (konstrukt)dan iborat. Konstruktivizm tarafdorlari etnosning ong tizimi va tilni muhim ramziy simvol deb biladilar va bular asosida etnik rang-baranglik mavjud deb hisoblaydilar. Konstruktivistik qarashning nazariy-metodologik asoslari AQShlik madaniy-anropolog Dj. Komorof tadqiqotlarida bayon qilingan. M. Smit etnologiya uchun anʼanaviy qarashlar asosida ijtimoiy tuzilish bevosita madaniy farqlardan kelib chiqadi, deb hisoblasa, F. Bart oʻziga xos «kopernikcha oʻzgarish» qilib, «madaniy farqlar ijtimoiy tuzilma va oʻzaro harakatlar natijasidir»,— deb ta'kidlaydi. F. Bart etnik oʻzlikni anglashni etniklikning muhim alomatlarini tarkibiga kirgizmaydi. Etnik oʻzlikni anglash orqali shaxs oʻzining etnik rolini namoyon qiladi va maʼlum bir guruh aʼzosi sifatida tasavvur etadi. Shu boisdan ham ular etniklikni

aniqlashda etnosga xos madaniyatidan ko'ra uning hozirgi davrdagi farqli va guruhiiy chegarasiga xos madaniy tavsifini hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi deb hisoblaydilar. Konstruktivistik qarash tarafdorlari hisoblangan g'arblik va rossiyalik tadqiqotchilar etnos va millatning tarixiylik prinsiplari asosida paydo bo'lganligini butunlay rad etadilar. Hozirgi davrdagi zamonaviy etnoslar, jumladan, Markaziy Osiyo millatlari (milliy respublikalar ham) uzoq muddatli rivojlanish natijasida emas, balki sovet hokimiyatining mahalliy rahbarlari va ziyolilari ko'magida sun'iy ravishda barpo bo'lgan,— degan shovinistik g'oyani ilgari suradilar. Bizningcha, bu fikr tarixiy voqelikdan ko'z yumishga, etno-milliy tarixdan voz kechishga qaratilgan bo'lib, mavjud nazariya hamda qarashlarni noto'g'ri va noo'rin qo'llashdan o'zga narsa emas. J. Komaroffning ta'kidlashicha, “konstruktivizm — bu nazariya emas, balki siyosiy va madaniy o'zlikni anglash — insoniyat faoliyatining mahsuli ekanligini tasdiqlovchi tavsif bo'lib, konstruktivizm soyasida ko'plab qarashlar yashiringan”. Primordialist — faylasuf S. Ribakov jamiyatda hech qanday yagona konstruktivistik nazariya mavjud emas va umuman bu o'rinda «nazariya» iborasini ishlatish haqiqatga to'g'ri kelmaydi, — deb yozadi. Uning fikricha, ushbu yo'nalish tarafdorlari tabiatan etniklikni mavjud emasligi to'g'risidagi umumiy tezis atrofida o'zaro birlashadilar. Konstruktivistlar, odatda, o'zlarining nazariy-metodologik qarashlaridan tashqarida bo'lgan yoki ularga qarama-qarshi mulohazalar bildirgan har qanday nuqtai nazarni primordializmga kiritadilar. O'zlarining g'oyalarini esa zamonaviy fan in'ikosi bo'lgan yagona ilg'or ta'limot sifatida talqin qiladilar. Ular primordialistik qarashni «ilmiy xatoliklar majmui»,— deb hisoblaydilar. Bu borada rus akademigi S.Ye. Ribakov ikki oqimga «tarixiy primordializm daraxtning yirik shoxlariga, konstruktivizm esa daraxtning alohida yakka shoxiga o'xshaydi»,—degan badiiy ta'rif bergan.

Instrumentalizm - bu g'oyalar foydali vosita ekanligi va g'oyaning qadri-qimmatini uning hodisalarni tushuntirish va bashorat qilishda qanchalik samarali ekanligiga asoslangan degan uslubiy qarashdir.

XULOSA

M.Asqarovning xulosalariga asosan, real hayot voqealari shuni ko'rsatmoqdaki, o'zbek xalqining o'zligini anglash masalasida “qolipga solingan” va “avvaldan belgilangan” nazariya yoki ikki tomonlama qiyoslash holatidan uzoqlashish hamda bir vaqtning o'zida bir nechta nazariyalar yutuqlaridan foydalanish hamda fanlararo yondashuvni ishlatish talab qilinadi, bu esa ko'plab uslubiy tortishuvlarni hal qilishga imkon beradi.

O'zbek xalqining o'zlikni anglash jarayonini birgina nazariya doirasida tushunish yetarli emas. Mazkur maqola orqali ko'rinib turibdiki, primordializm — o'zlikning tarixiy, madaniy va tabiiy ildizlarini ta'kidlagan holda, etnik tuzilmaning barqarorligini ilgari suradi. Konstruktivizm esa o'zlik ijtimoiy konstrukt sifatida doimiy ravishda yaratiladi va o'zgarib boradi, deb hisoblaydi. Instrumentalizm bu jarayonni siyosiy va ijtimoiy manfaatlarga asoslangan vosita sifatida ko'radi.

Xulosa asosida shuni aytish mumkinki, tarixiy haqiqat, madaniy meros va hozirgi zamon siyosiy-iqtisodiy sharoitlarini inobatga olgan holda, o'zbek milliy identikligini tushuntirishda har uchala yondashuvning ijobiy jihatlarini uyg'unlashtirgan **kompleks, fanlararo yondashuv** samaraliroqdir. Bunday yondashuv orqali nafaqat o'zlik tushunchasining murakkab tabiatini to'laqonli anglash, balki zamonaviy davrda uni mustahkamlash yo'llarini ham aniqlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Барти Ф. Этнические группы и границы: социальная организация культурных различий. – М.: Наука, 2001. – 312 с.
2. Комаров Дж. Теория этничности и культурной идентичности. // Journal of Cultural Anthropology. – 2003. – №4. – С. 45–67.
3. Stuart E. Identity and Ethnic Politics. – London: Routledge, 1998. – 245 p.
4. Smith M. National Identity. – Reno: University of Nevada Press, 1991. – 176 p.
5. Asqarov M. Milliy o'zlikni anglashda tarix va zamon. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015. – 164 b.

6. Рибakov С.Е. Этнос: от истоков до современности. – М.: Восточная литература, 2005. – 284 с.
7. Gambino R. Political Identity and Ethnicity. – New York: Palgrave Macmillan, 1990. – 230 p.
8. Bromley Yu.V. Очерки теории этноса. – М.: Наука, 1983. – 232 с.
9. Van den Berg P. Ethnicity and Nationalism. – Cambridge: Polity Press, 2006. – 208 p.